

SLOVENSKI PISNI JEZIK NEKDAJ IN DANES – MED IZROČILOM IN GOVOROM

V prispevku so predstavljene nekatere vidnejše razvojne jezikovne smernice, ki so opredeljevale slovenski pisni jezik od najstarejših zapisov do danes, ter nakazani poudarki, značilni tudi za naš in prihodnji čas: izhodišče pisnega (knjižnega) jezika v govorjenem ob abstrahiranju ožjenarečnih posebnosti in vzpostavljanju nadnarečnosti oz. hotena knjižnost pisnega jezika ob vdoru narečnih pojavov, upoštevanje načela pisanja po šegi rodu proti načelu pisave po izreki, glasovna neenotnost zaradi upoštevanja diahronne in sinhronne osnove v različnih razmerjih; univerzalnost skladenjskih vzorcev, večfunkcijskost slovenskega pisnega jezika, pisno večjezičje, znanje slovenščine pri tujih intelektualcih, splošnost in enotnost knjižnega jezika nasproti regionalizaciji, vezanost na narodni jezik proti nadnarodnostnim težnjam (ilirizem, panslavizem, jugoslavizem) idr.

The article presents some of the obvious developmental linguistic trends which have shaped written Slovene from the oldest records until modern times, and indicates characteristics typical also of contemporary and future times: the origin of the written (standard) language in the spoken form along with disregarding the peculiarities of individual dialects and establishing supradialectal features (i.e. intentional standard character of the written language in the face of an influx of dialectal phenomena), adherence to the Schönleben rule, phonetic inconsistency due to consideration of both diachronic and synchronic elements in different proportions; universality of syntactic patterns, multifunctionality of written Slovene, written multilingualism, foreign intellectuals' knowledge of Slovene, universality and consistency of the standard language in comparison to regionalization, loyalty to the national language when opposing supranational tendencies (Illyrism, Pan-Slavism, Yugoslavism, etc.).

0 Drugi del naslova bi se lahko glasil tudi obratno, upoštevajoč prvotnost govora: slovenski pisni jezik nekdanj in danes – med govorom (narečnostjo) in izročilom (zgodovinskostjo). Vendar nam sam jezik zapisov vseskozi potrjuje, da je bilo ob spremembi prenosnika nujno opuščanje ožjenarečnih posebnosti ter samodejno in zavestno vzpostavljanje nadnarečnosti, kar upravičuje v naslovu navedeno zapovrstje.

1 Jezik je kot živa entiteta v času in prostoru pri različnih uporabnikih nenehno podvržen procesom spreminjanja in medsebojnega sovplivanja, odvisen je od splošne, družbene in individualne rabe, ki ga določa in preoblikuje. Oba koda,

govorjeni in pisni, nenehno sovplivata drug na drugega. Pisni jezik bi bil lahko bolj ali manj verodostojen zapis govora, z dogovorjenimi znaki posnet govor po načelu »piši, kot govoriš«, vendar je iz več razlogov odstopal od tega načela: tako zaradi težnje po čim širši predstavitveni vlogi in vsestranski recepciji zapisanega, ki je zahtevala opuščanje individualnih, krajevnih narečnih potez, kot tudi zaradi posrednih tujejezičnih zgledov, tj. tradicije v jezikih srednjeveške visoke kulture (Kurjan 1998: 131–144). V starejših obdobjih je pisni, kasneje knjižni jezik, ki še ni bil ustaljen in normativno določen, sicer v večji meri izhajal iz govornega jezika oz. bil odvisen od njega: zanj je značilna pokrajinska obarvanost, pa tudi delna abstrakcija z (ne)sistematičnim uvajanjem nadnarečnih jezikovnih prvin, ki je ustvarila pokrajinske, deželne tipe jezika (kranjski oz. osrednjeslovenski, koroški, vzhodnoštajerski, prekmurski). Od začetkov knjižnega jezika v 16. stoletju pa je prenašanje in vzorovanje potekalo na novih ravneh: neizogiben je bil vpliv predhodnega knjižnega izročila na mlajše avtorje, obenem pa s prevajanjem tudi neposreden tujejezični vpliv na skladenjski, besedotvorni in besedni ravnini. Glasovna neenotnost se je povečala zaradi mešanja starejših in narečno različnih sočasnih glasoslovnih/oblikoglasnih razvojev, ki se v zgodovini kaže v različnih razmerjih (Oblak 1890: 181). Shematično bi razmerje med govornim in pisnim/knjižnim jezikom v grobem lahko ponazorili takole:

govorjeni jezik (znakovni prenos)	→	pisni jezik	< pisno izročilo
			< tujejezično knjižno izročilo
			< tujejezična predloga
	→	knjižni jezik	< knjižno (domače, tuje) izročilo
			< tujejezična predloga
			+< knjižna norma

2 Jezik, immanentno izrazilo človekove duhovne, miselne globine in duševne širine ter čustvene odzivnosti je v vseh pojavnostih vedno tudi odrazilo duha časa, narodne istovetnosti, družbenih razsežnosti, ki opredeljujejo življenje, delo, mišljenje pripadnikov določene etnične skupnosti v času. Prvotno se je udeleževal v različnih govornih okoliščinah, iz specifičnih pragmatičnih komunikacijskih potreb in s kulturno vlogo pa nastopa od srednjega veka dalje tudi v trajnejši pisni podobi (Vidovič Muha 1996: 17). Po zbiru N. Mikhailova (2001) nam je do sedaj znanih 14 ohranjenih srednjeveških zapisov iz predknjižnega obdobja, za katere je značilna večfunkcijskost rabe slovenskega jezika (Pogorelec 1974a): slovenščina ni bila vezana le na določene žanre, ni bila le del tujejezične misijonske dejavnosti, tj. pokristjanjevalne in obredne rabe, ampak tudi uradovne prakse, vsakdanjega sporazumevanja in umetniške izraznosti. Vzgibi za zapis so različni glede na besedilne vrste, hkrati pa tudi zgodovinskorazvojno tipični in prepoznavni v knjižnojezikovnem razvoju: nabožna besedila (spovedni obrazci (*I.* in *III. Brižinski spomenik*, *Stiški rokopis*), molitveni obrazci (*Rateški*, *Starogorski rokopis*), cerkvene pesmi (*Stiški rokopis*), pridige (*II. Brižinski spomenik*, načrt za pridigo iz 15. stoletja) so bila zapisana ali zaradi neslovenskosti govorca in tvorca oz. zapisovalca

besedila ter njegove manjše jezikovne zmožnosti v slovenščini ter namena doseči večjo sporočilnost in vplivanjsko, učinkovalno vlogo pri razširjanju vere (*Brižinski spomeniki*) in utrjevanju verskega nauka v obredni praksi (*Stiški rokopis*), pri molitvenih obrazcih, zlasti *Rateškem rokopisu*, zaradi upoštevanja tradicije, tj. uveljavljene rabe v tem okolju in kot pomnilno sredstvo. Pravno-uradovalna besedila (prisege mesta Kranja) so bila zapisana zaradi potrebe po brezpogojnem razumevanju vsebine sporočila pri enojezičnih slovenskih naslovnikih in zaradi upoštevanja jezika prebivalcev (ob latinščini in italijanščini v *Černjejskem rokopisu*). Umetnostna besedila so vključevala interpolacije tudi v slovenskem jeziku zaradi hotene večjezičnosti humanistično izobraženih literarnih ustvarjalcev (O. Wolkenstein, *Auersperški rokopis*), ali pa imajo samo citatno označevalno vlogo drugačne jezikovne pripadnosti literarnih oseb (frazemi *Stara prauda, leukhup /4-krat/ woga gmaina* v protipuntarski nemški pesmi s prvega tiskanega letaka iz leta 1515 *Ein Neues lied von den kraynneri/chen bauren*). Ohranjeni praktičnosporazumevalni drobci, tj. zapisani pozdravi, so znak deželne specifičnosti (U. Liechtenstein, W. Praunsperger). Zapisi slovenskih besed pa predstavljajo priložnostne dvojezične slovarske enote: v seznamu imen mesecev imajo jezikovno protistavno in razlikovalno vlogo (*Škofjeloški rokopis*), podobno tudi glose v latinskem besedilu in latinsko-slovenski glosarček v *Stiškem rokopisu*, ki pomenijo začetek slovenskega slovaropisja (Gjurin 1986: 376–388), v slovenščini zapisani glavni števnik v *Videmskem rokopisu* pa imajo verjetno pragmatično in didaktično vlogo.

2.1 V jezikovnem pogledu zaznamujeta obdobje pismenstva dve razvojni stopnji (Orožen 1996: 103–112) prehodno iz praslovanščine v zgodnjo slovenščino v *Brižinskih spomenikih* (9.–11. stoletje) in že narečno razčlenjena srednjeveška slovenščina z zapisi s konca 14., 15. stoletja z gorenjskimi (*Rateški, Starogorski rokopis*, prvi del *Stiškega rokopisa, Kranjski rokopis*), koroškimi (*Rateški rokopis*), zahodnoslovenskimi (notranjsko-kraškimi, beneškoslovenskimi nadiškimi (*Starogorski rokopis*), terskimi (*Černjejski rokopis*)) ter dolenjskimi značilnostmi (*Stiški rokopis*, osnutek pridige). Mlajša srednjeveška besedila iz 15. in prve polovice 16. stoletja vsebujejo tudi posamezne glasoslovne prvine, ki jih knjižni jezik protestantov ne pozna, npr. *o*-jevsko akanje (načrt pridige, začetek 16. stoletja, *Stiški rokopis* – spovedni obrazec (1440): *ab`ob`*, *gerywaya`kesajo`*; *ad pouem, abarnyll, abla/ti*, v *Starogorskem rokopisu: dolžnikam*), zapis zložnega *l*-a po izgovoru (*douge* v *Starogorskem rokopisu*), delni ali popolni samoglasniški upad nenaglašene *i*-ja v *Starogorskem rokopisu* (zapis z *e*-jem: npr. *na/emle, re/che`reši`*, *od Smertte, kheter*), prehod nenaglašene *u*-ja v *o* variantno v *Kranjskem rokopisu* iz začetka 16. stoletja (*de/chell/kimo* (2-krat), *de/chelskhemo* proti *De/chel/khimu* ipd.) in načrtu pridige (*na/hemo*) – to so glasoslovne značilnosti, ki jih najdemo v 17., 18. stoletju pri gorenjskih piscih A. Skalarju, prevajalcu *Stapletonovih evangelijev*, pri Ljubljancanih Rogeriju, Pohlinu idr.

2.2 Slovenski knjižni jezik je bil razpet med sočasni živi govorjeni, ljudski jezik in težnjo po nadnarečnosti oz. opredeljen s slovnično normiranostjo in z največjim prevajalskim podvigom in preizkusom zmogljivosti slovenskega jezika, tj. prevodom Biblije, ki je bil temeljni pisni zgled in je določal jezikovno normo mlajšim katoliškim prevajalcem in piscem. To se neposredno kaže na pravopisni in glasoslovni ravni še v 18. stoletju (npr. v zapisu predsoglasniškega in končnega *l z l*, zapisu *šim* 'sem', *šhàl* 'šel', zapisu mehkega *l z jl* pri besedi *kralj* in izpeljankah (*krajl*), v nedoslednem ohranjanju nedoločniškega obrazila *-ti* idr.).

2.2.1 Pot od narečnosti k prvinskemu glasovju in oblikoglasju, tj. morfonološki pisavi, je v 16. stoletju prvi načrtal že S. Krelj, deloma sta mu sledila A. Bohorič in J. Dalmatin, vendar ne v vseh spremembah (npr. ne pri odrazu cirkumflektiranega in izglednega *o*-ja, vezniku *da*, členici *naj* ipd.). Z glasoslovnimi premenami, z moderno vokalno redukcijo zlasti osrednjih govorov v nadaljnjih stoletjih se je jezik vedno bolj oddaljeval od že normirane knjižne rabe v 16. stoletju, zato je J. L. Schönleben v 17. stoletju v predgovoru k izdaji lekcionarja (1672) postavil načelo pisanja po šegi rodu (tradiciji ali izročilu) in govorjenja po šegi pokrajine (s krajevnimi posebnostmi), s katerim je opredelil zavesten odmik od govora v knjižno normiranost oz. vzpostavitev knjižnosti na tradicionalnih, zgodovinskih temeljih, kar je bil povezovalni in združevalni dejavnik nasproti pestrosti slovenskih govorov pri normiranju slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju in je imelo daljnosežne narodotvorne posledice. To pravilo je trajno načrtalo osnovo knjižne socialne zvrsti jezika na skupnih zgodovinskih postavkah. Večji vnos sočasnih govorjenih glasoslovnih in oblikoslovnih pojavov je značilen za rokopisna besedila (npr. A. Skalar, *Shula tiga premishluuana*, 1843), zlasti uradno-pravna, kjer skrb za jezik ni bila v ospredju (npr. prisege in prisežni obrazci različnih vrst, prevodi vinogorskega zakona od Recljevega leta 1582 dalje, uradna in zasebna pisma itd.), za neslovenske tvorce besedil v slovenskem jeziku (npr. Alasia da Sommaripa), v nabožni zvrsti 17. in 18. stoletja pri izhodiščno govorjeni retorski prozi (zbirkah pridig J. Svetokriškega, o. Rogerija, J. Basarja) in v pesmaricah (J. Stržinarja, P. Lavrenčiča, M. Redeskinija) idr. Načrtno približevanje knjižnega jezika govorjenemu oz. večje uveljavljanje sočasnih narečnih jezikovnih posebnosti je bilo najmočnejše v obdobju razsvetljenstva s knjižnim obstojem deželnih različic in prekmurskega knjižnega jezika od 1715. leta dalje. Na Kranjskem je bilo izrazitejše pri M. Pohlinu, na Koroškem pri bukovnikih, prirejevalcih apokrifnih besedil (koroške različice *Duhovne brambe*, *Kolomonovega žegna*), v vzhodnoštajerski različici pri P. Dajnku, A. Šerfu, potrjevalo pa se je tudi z nastankom deželnih priredb *Parhammerjevega katekizma* v 60. letih 18. stoletja (kranjska, koroška in štajerska verzija). Pokrajinske, deželne težnje oz. regionalizacija jezika je dosegla svoj vrhunec ob koncu 18. stoletja, vendar so bile centrifugalne sile močnejše. Korošca O. Gutsman in U. Jarnik, Štajerca A. Murko, A. Krempl in A. M. Slomšek, da ne omenjamo avtoritete velikega slavista F. Miklošiča, so se zavzeli za jezikovno

zbliževanje in poenotenje nasproti deželnemu razdruževanju z upoštevanjem nekaterih krajevnih narečnih glasoslovnih in besednih značilnosti, kar je uspešno usmerjalo jezikovno politiko v 19. stoletja – ob poudarjeni narodnopredstavitveni vlogi jezika in iz nje izhajajoči potrebi po jezikovni enotnosti.

2.2.1.1 Večje podrejanje knjižnega jezika živi rabi z uvajanjem sinhronih govornih prvin, vendar ne dosledno in z vidnimi knjižnimi dvojnicami ali korekturami, je značilno za pred 200 leti rojenega začetnika slovenskega preroda M. Pohlina, ki je izhajal iz sočasnega ljubljanskega govora. Nasprotje med njegovim jezikom in jezikom prevoda katoliškega svetega pisma med letoma 1784–1804 potrjuje zavesten razkorak med sočasnim, na ožji govor oprtim, in diahrono-sinhronim tradicionalnim načelom pisanja. Toda ne v njegovih besedilih ne v bukovniških (npr. pri A. Šusterju Drabosnjaku) ne gre za neposredni, dosledni in sistematični prenos govornega jezika v knjižni, saj se povsod kot dvojnice ali samostojno pojavljajo osrednjeslovenske knjižne prvine, določena mera upoštevanja knjižne norme je vseskozi prisotna. Izbire med jezikovnimi dilemami oz. dvojnostmi, ki jih je omenjal v svojem predgovoru k objavi pridig v 16 točkah že J. Basar (1734), npr. delni ali popolni upad nenaglašene *i*-ja (*b' – be*), pisava opisnega deležnika na *-l* (*bil inu ne biv*), tudi Pohlin ne razrešuje, saj ne zapisuje vseh končnih nenaglašanih *i*-jev z *e*, ampak se ti izmenjujejo z nepremenjenimi (npr. *svoji hzhyri, katiri po nje voli, rêzhi, migati, skuhat, ti mladi shtonzelni, po smerti proti mate 'mati', shete 'žeti' hoditi, na ohzete, perpraveti, po/tavel, misle 'misli', ta gosposke potepuh*) (Pohlin 1789: 185–186); ravno tako se je večinoma odločil za knjižno pisanje opisnega deležnika na *-l* (prim. 2.2.2.4). V predgovoru h *Kraynski grammatiki* leta 1768 je celo zapisal, da se glede govora in izreke ni oziral na nobeno določeno govorno okolje, saj vsaka jezikovna samovoljnost kvari jezik, zato se sklicuje na trdnost pravil, ki jih uveljavlja šola.¹

2.2.1.2 Tudi Dajnkova vzhodnoštajerska različica in Küzmičev prekmurski knjižni jezik se ne naslanjata na avtorjevo narečje, ampak upoštevata širše narečne značilnosti. Dajnko npr. ne uvaja dvoglasnikov, ki jih pozna njegov radgonski slovenskogoriški govor, *ou* za *o* in *ej i* za jat (Koletnik 1998: 258), Küzmič je opuščal posamezne goričke posebnosti: odpravlja dvoglasnik *ej* za jat, nosni *e* in cirkumflektirani *e* v določenih primerih, včasih ukinja *-ou-* za cirkumflektirani *o* in nosni *o* (*okoli*), piše *-ao/-o* v opisnih deležnikih, medtem ko narečje pozna *-au/-u* (*predgao, mogao, dao, delo, piso*), ima *ja/z* namesto 'gäs', *Dühi* za *düji*, *krühe* za *krüje*, *nyegovi* za *negvi*, *-m* za *-n* (*znam* za *znan*), *vzeo* za *zeu*, *bodo* za *do*, *nemore* in *nemre*, *hodila* za *odla* ipd. (Ferko 1996).

¹ »Letzlich, was die Mundart und Aus/sprach anbetrifft, in dem habe ich mich an keine gewisse Gegend gerichtet. [...] Die Schulen macht fe/t die Sicherheit der Regeln. Das eigene Belieben zu sprechen wie man will, bringt Verderben der Sprach unter dem Pöbel.« (*Kraynska grammatika*, Laybach, 1768, Vorrede, 15.)

2.2.1.3 (Proti)narečne glasoslovne korekture so značilne tudi za istega avtorja oz. različne izdaje besedil: npr. v Trubarjevem prevodu *Matevževega evangelija* iz leta 1555 in 1582 odraz *e* za nenaglašeni jat zamenja odraz *i* v nekaterih zgledih: *dreuu – drivu, seial – fial*, na več mestih uvaja narečni dvoglasnik za naglašeni jat: *bregu – breigu, odpreti – odpreiti*, ne upošteva pa več narečne soglasniške premene v prislovu: *kiakai – tiakai* (Polzelnik 1999).

2.2.2 Vpliv norme na knjižni jezik kljub drugačni govorni uresničitvi bo ponazorjen na nekaj primerih, ki so bili uzakonjeni že v prvi slovnici slovenskega jezika, in sicer z glasoslovno dvojnostjo pri zapisu polglasnika v 1. osebi sedanjika glagola *biti*, oblikoslovno razliko v imenovalniku primernika za vse tri spole ter v mestniku ednine zaimkov in pridevnikov moškega in srednjega spola, s pravopisno dvojnostjo pri zapisu končnega *-l* v tvornopreteklem deležniku II.

2.2.2.1 Pomen normativnosti v prvi slovnici in merodajnem besedilu 16. stoletja, prevodu celotnega svetega pisma, je viden v neznodovinski izrazni podobi prve osebe sedanjika glagola *biti*, v kateri je polglasnik zapisan z *i* (*sim*), ki se je pojavljala še v prvi polovici 19. stoletja, čeprav še Trubar uporablja zgodovinsko utemeljeno obliko *sem*. Stanje po slovnica in pri piscih je naslednje: *sim* se po Bohoričevi slovnici (ki pa ima vendarle pri omembi tvorbe povednega preteklika (str. 102) zapisano tudi varianto *Sem*) ohranja še v Zagajškovi (1791), Kopitarjevi (1808), Vodnikovi (1811) in Murkovi slovnici (1843 in 1850), medtem ko je v Pohlinovi (1768, 1783), Gutsmanovi (1777, 1829), Dajnkovi (1824), Metelkovi (1825), Murščevi (1847), Navratilovi (1850) slovnici in Janežičevih izdajah zapisan kot *sem*, pri Šmigocu (1812) pa sta navedeni obe izrazni podobi (*sem, sim*), z opombo, da večina daje prednost prvi, ker se ujema z drugimi slovanskimi jeziki, češkim *gfem* (*jfem*) in hrvaškim *je/em*, sliši pa se kot neki vmesni glas.² V knjižnih besedilih prvo prevzema po dosledni Dalmatinovi rabi v Bibliji npr. Hren-Čandkova priredba evangelijev iz leta 1612, J. Svetokriški, o. Rogerij, F. M. Paglovec, J. Japelj, V. Vodnik, P. Knobl, V. Stanič idr., drugo zasledimo pri J. Basarju, O. Gutsmanu, M. Pohlinu, S. Krelj pa uvaja *a* za polglasnik v vseh položajih in ima obliko *šam*.

2.2.2.2 Bohorič je pri primernih normiral rabo moške oblike za vse tri spole (*ta bul/hi, ta bul/hi, ta bul/hi* (1584: 64)), ki je bila tudi narečno utemeljena. Ta raba se je v osrednjem jeziku ohranila do Svetčevih novih oblik sredi 19. stoletja in je edina možna v Kopitarjevi, Vodnikovi in Murkovi slovnici, ne upoštevajo je osrednji trije protestantski pisci in štajerski slovničarji M. Zagajšek, P. Dajnko, J. Muršec ter I. Navratil, medtem ko F. Metelko samo v opombah omenja rabo treh spolskih oblik,

² »Das *sem* sprechen einige als *sim* vor, indem es mit andern flawischen Mundarten überein/timmender ift, als. z. B. mit dem Böhmischem *gfem* (*jfem*) und dem Kroatischem *je/em*; aber man hört weder das *sem* noch *sim* ganz rein, sondern einen Zwischenlaut zwischen *sem* und *sim*.« (ŠMIGOC 1812: 72, Anmerk. 2.) Prvi del opombe se deloma ujema s Kopitarjevo opombo: »Andere Dialekte haben *st*at *sim* (oder *sem* wie Truber schreibt: die Aussprache ift *š*m) *je/em* oder, wie der Böhme *je/em*.« (KOPITAR 1808: 319.)

ki je še živa v posameznih krajih ter navaja Bohoričeve besede, vendar ne po prvi izdaji slovnice, da je v rabi pri Trubarju, Krelju in Dalmatinu, drugače pa se ne uporablja (1825: 195). J. Šmigoc na prvem mestu podaja oblike *lep/hi*, *lep/ha (i)*, *lep/ho (i)* (1812: 12), s pripombo, da ima zlasti pri Slovencih med Muro in Dravo v mariborskem okraju primerniška stopnja različne končnice za vsak spol kot pri osnovniku, večina ozemlja (Kranjska, Koroška, Štajerska) pa ima končnico enako za vse tri spole (1812: 42). Janežič pa razliko po spolih utemeljuje z ujemanjem s staro slovenščino in drugimi slovanskimi »narečji« (1863: 53). Pri Gutsmanu je moška in ženska končnica *-i*, za srednji spol pa v obeh slovnicih navaja dve možnosti: *-e/-u (te, ta, to /vetei/še, enu /vetei/shu)* (1777: 23). Podobno so se enako dolgo ohranjale tudi ostale osnovniške pridevniške oblike: knjižni osrednjeslovenski *lepiga*, *lepimu* za govorniki *lepga*, *lepmu* ipd., ki ga upošteva šele Metelko s pisavo polglasnika.

2.2.2.3 Nasprotni vidik, tj. normiranje govornega pojava namesto starejšega etimološkega, sprejem analogije (nalike) po dajalniku oz. mestniku samostalniške sklanjatve nam potrjuje spremljanje oblik mestnika ednine zaimenske in pridevniške sklanjatve – upoštevana je bila tudi v slovnicih (*lepimu* namesto *lepim/lepem*): pojavlja se od Gutsmana dalje, ki je prepoznal mestnik, vendar je pri njem nalika izvedena le pri osebnih zaimkih (*per njemi (u)* (1777: 31) proti *per tem* (1777: 6)), pri pridevniku je naveden prvotni končniški morfem *-em (per /vetem)* (1777: 20). Etimološko obliko poznata pred Janežičem le še Metelko in Navratil, medtem ko samo analogno obliko na *-(i/e)mu* navajajo Zagajšek, Kopitar, Vodnik, Dajnko in Murko. Šmigoc (*tim (tému, timu)*, *kom (komu)* (1812: 61), *njem (mu)* (1812: 56), *enim (imu)* (1812: 42), *lep-im (imu)* (1812: 61)) in Muršec (*per njemu*, *njem* (1947: 26), *lep-em (u)* (1947: 16)) pa imata obe varianti s prvenstvom prvotne oblike.

2.2.2.4 Načelu *piši, kot govoriš* se v zgodovini slovenskega knjižnega jezika najbolj upira pisava končnega in predsoglasniškega *-l*, kjer je po Levčevem *Slovenskem pravopisu* (1899) edini odstop od izreke; vprašanje pisave in izreke končnega *-l* v teoriji (slovnicih, pravopisih) in praksi (v besedilih), ki je bilo verjetno že v 16. stoletju knjižno (prim. Trubarjev večkratni navedek o izgovarjavi »debelo po bezjaško« 'kajkavsko'), je bilo do nedavna pereče in je povzročalo pravo pravopisno zmedo: po zapisu je prišlo do elkanja, tj. branja po črki, po izreki pa do nasprotnega zapisa *bravec* namesto *bralec*. Vseskozi se pri osrednjeslovenskih mojstrih peresa navadno pisno ohranja kljub razlikovalnemu izgovoru (Kastelec, Svetokriški, Paglovec, Redeskini, Japelj); na to opozori Basar v predgovoru leta 1734 (*bil* in ne *biv*), kakor tudi sam piše, ravno tako Rogerij razen nekaterih izjem na *-al (jokou, upau)*). Po izreki je zapisan zlasti v rokopisih pri Skalarju, v *Škofjeloškem pasijonu*, pri Stržinarju, Paglovcu, Gutsmanu idr. Pri Pohlínu je bilo pisanje opisnih deležnikov z *-l* odvisno tudi od časa zapisa: večinoma ga piše knjižno: npr. v obeh izdajah slovnicih, prav tako v knjigah *Ta male*

Katechismus (1768) in leta 1773 v *Sveti postni evangelijski*, leta 1789 v *Kmetam sa potrebo inu pomozh* pa s posebnim znakom *-l*, medtem ko jih leta 1877 (*Branja inu evangelijski*) zapisuje fonetično in celo hiperkorektno z dodanim *v*-jem (*/stopuv, puštuv, peršhuv, nešhuv*), podobno kot Svetokriški včasih z *-l* (npr. *vedul*). V 2. izdaji slovnice (1783: 13) Pohlin opozarja, da je kljub pogosti izreki z *v* opisni deležnik treba zapisovati vedno kot *l*, kar utemeljuje z navezavo na ženske oblike (*sem se bala, pejla, govorila*) in na pisavo v sestrskih jezikih.

2.2.3 Zgledovanje po slovnični normi se kaže tudi v poeziji dveh zahodnih pesnikov: glasoslovne razlike med njima nastajajo zaradi časovnega razmika iz upoštevanja dveh norm: Valentin Stanič (1822, 1838) upošteva Kopitarjevo normo z gorenjskimi glasoslovnimi spremembami, Pavel Knobl kljub pomanjkljivi izobrazbi in trivialnosti pesmi (1801) pa Pohlinovo ob številnih različicah (*nisim – nejsim, Bog – Bug*) (Krapš: 2001).

2.2.4 Raba številnih dvojnic kaže na neustaljenost norme pa tudi na jezikovno nepoštenost besedil: pri različnih piscih zasledimo rabo tako govornih kot knjižnih dvojnic: npr. *koker – kakor* (ta opozicija je značilna za Trubarja proti Krelju in Dalmatinu oz. v srednjem veku že za *Starogorski rokopis* proti starejšemu *Rateškemu*). Tudi pri enem avtorju se pojavljajo glasoslovne različice, ki kažejo na preplet različnih narečnih potez, npr. *inu, no*, pri Skalarju (1643), *lubesn, lubesin* pri Kastelcu (1684), *taku, tako, toku, tuku* pri Rogeriju idr.

2.2.5 Stopnja upoštevanja knjižne norme je odvisna tudi od vrste besedila oz. njegovega naslovnika, kar se nazorno odraža v korespondenci pesnika F. Prešerna: narečno-knjižne glasoslovne različice zasledimo v edinih dveh ohranjenih slovenskih pismih, namenjenih različnemu naslovniku: v pismu staršem 24. velkiga travna 1824 prevladujejo narečne glasovne in oblikoglasne uresničitve, v pismu Gospodu Frencetu Ladislavu Čelakovskimu 14 dan brezna 1833 pa knjižne: *tok/toko – tako, na more – ne ve, proti domo, mo – mu, po nje misle – te misli, spovnilo – spomniti, v' katerimo – v' katerimu, bel – bol* (Prešeren 1962: 217–218, 231–233).

3 Če skušamo zgodovinske razvojne smernice prevrednotiti v današnje jezikovno izkušnjo, se nam razkrije več vzporednic na različnih ravneh, tako na jezikovnozgodovinski, sociolingvistični in medjezikovni.

3.1 Zgodovinskost našega jezika in pravopisa je delno izkazana in se navezuje nazaj na starejše stopnje jezika, sinhrono pa na narečja, ki niso doživela sprememb, ohranjajo starejše stanje in temeljijo na izročilu – uvedba novih oblik leta 1850 se je opirala na obrobna koroško-štajerska narečja in staro cerkveno slovanščino, v tem smislu je slovenski jezik delno etimološki (*de – da, jest – jaz, -am – -om ...*), v slovnici pa jih je poznal Korošec O. Gutsman, ter Štajerca J. L. Šmigoc in P. Dajnko. Za uzaveščanje nekaterih oblikoslovnih izjem, ki povzročajo pravopisne zadrege, ker ne upoštevajo mlajših analogij, temveč starejše stanje, je poznavanje zgodovinskega oblikotvorja in oblikoglasja koristno in poučno: npr. pri samostal-

nikih moškega spola dvojnice *medu* proti *meda*, *las* proti *nosov*, *mož*, *ljudi* proti *bratov*, *vozéh* proti *vózih*, pri zaimenski sklanjatvi *pri njem* in *ne pri njemu* itd.

3.2 Večjezičnost pišočih je dopuščala tudi žanrsko diferenciranost v izboru jezika: latinščina oz. nemščina kot jezik cerkve in znanosti, vzporedno z razvojem prerodne miselnosti in slovenskega šolstva je njuno mesto postopoma prevzemala slovenščina. Prijetnost, koristnost in celo potrebo po večjezičnosti ter njeno donosnost je na začetku kratkega predgovora k svoji slovnici poudaril že A. Bohorič in jo utemeljeval s kognitivnimi razlogi, zmožnostjo lastnega dojetja, sprejemanja in aplikacije mišljenja, z jezikovnostilističnimi razlogi, tj. zmožnostjo slogovno primerne ubesedenja mišljenja kot duševnega odzrcaljanja tako na teološkem, cerkvenem, državoupravnem, pravnem, naravoslovnem, javnem in zasebnem področju (1584: 2). Težnje po univerzalnem jeziku znanosti, angleščini, se uveljavljajo tudi danes, vendar so dopustne le ob slovenskem znanstvenem jeziku kot drugotni jezik, saj je mnogofunkcijskost pogoj za polnovredno podobo vsakega nacionalnega jezika.

3.3 Znanje slovenščine med tujerodnimi intelektualci in plemstvom potrjuje javno rabo v različnih družbenih plasteh in za različne sporazumevalne namene vsaj od obdobja humanizma dalje. Izpričano je v srednjem veku za koroškega deželnega glavarja Bernharda Spanheimskega (pozdrav), večjezičnega pesnika Osvalda von Wolkensteina, domnevno za cesarja Maksimilijana I, ki se je želel učiti slovenščine po poročilih slovenskih humanistov Pavla Obersteina in Tomaža Prelokarja, ki sta delovala v neposrednem stiku z vladarjem na avstrijskem dvoru. Od 16. stoletja sta slovenščino na slovaropisnem področju upoštevala dva avtorja prvih večjezičnih oz. dvojezičnih slovarjev v samostojni knjižni izdaji, ki vsebujeta slovenske ustreznice, in sicer Nemeč Hieronim Megiser in Italijan Alasia da Sommaripa, ki ga je učil slovenščine devinski grof Mattias della Torre Valsasina. Slovenske izraze upoštevala v 17. stoletju v svojih botaničnih delih A. Scopoli in B. Hacquet. Slovenščino sta obvladali tržaški plemiški družini Marenzi in Coraduzzi po ohranjeni korespondenci (Merku 1980), goriški nadškof K. M. Attems idr. Tudi obratna vzporednost z bodočo jezikovno situacijo slovenščine v mnogoetnični večjezični evropski skupnosti ima zgodovinsko utemeljitev: ohranja se lastna narodna individualnost, jezikovna samostojnost na vseh ravneh družbenega, kulturnega, znanstvenega življenja, ob obvladanju jezika oz. jezikov širše (evropske) skupnosti, za kar se je zavzel že naš knjižnojezikovni ded P. Trubar in s svojim zgledom usmerjal na pravo, zgodovinsko utemeljeno pot zablodele naslednike, iščoče povezavo in trdnost v ožji ali širši sorodni jezikovni skupnosti (Krelj, iliristi, panslavisti, jugoslavisti).

4 Govorjeni jezik – jezik širšega ali ožjega okolja ali skupine in individualna raba omogoča biti svoboden in hkrati izviren, samostojen v svojem jeziku, knjižni govorni ali pisni jezik s pravili in normativnostjo pa omogoča biti kultiviran, izobražen v svojem jeziku, odprt, dostopen in uporaben za vse Slovence.

Viri

- Adam BOHORIC, 1584 [1987]: *Arcticae horulae succifivae*. Ur. J. Toporišič. Wittebergae. Maribor.
- Peter DAINKO, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Grätz.
- Marjanca FERKO, 1996: *Primerjava Küzmičevega Nouvega zakona s sodobnim prekmurskim narečjem s posebnim ozirom na glasoslovje, oblikoslovje in besedišče*. Diplomski naloga. Ljubljana.
- Ožbalt GUTSMAN, 1777, 1829: *Windische Sprachlehre*. Klagenfurt.
- Anton JANEŽIČ, 1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo* (nova, vsa predelana in popravljena izdava). Celovec.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slaviſchen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laybach.
- Irena KRAPŠ, 2001: *Jezikovne značilnosti Staničeve pesniške zbirke Pesme za kmete ino mlade ljudi in Knoblove zbirke Štiri pare kratkočasnih novih pesmi*. Ljubljana.
- Fran METELKO, 1825: *Lehrgebäude der Sloweniſchen Sprache*. Laibach.
- Anton MURKO, 1843: *Theoretisch-practiſche Grammatik der Sloweniſchen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyriſchen Küſtenlande* (Zweite, umgearbeitete und fehr vermehrte Auflage). Grätz.
- Jožef MURŠEC, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec.
- Ivan NAVRATIL, 1850: *Kurze Sprachlehre*. Laibach.
- Marko POHLIN, 1768: *Kraynska grammatika*. Laybach.
- – 1789: *Kmetam sa potrebo inu pomozh*. Utisnenu na Duneju.
- Andreja POLZELNIK, 1999: *Jezikovna primerjava poglavij iz starejše in mlajše izdaje Trubarjeve nove zaveze*. Seminarska naloga. Velike Lašče.
- France PREŠEREN, 1962: *Pesnitve in pisma*. Ljubljana. 217–218, 231–233.
- Janez Leopold ŠMIGOC, 1812: *Theoretisch-praktiſche Windiſche Sprachlehre*. Grätz.
- Josip ŠUMAN, 1884: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec.
- Valentin VODNIK, 1811: *Slovenska pismenost ali gramatika sa perve ſhole*. Ljubljana.
- Jurij ZELENKO (Mihael ZAGAJŠEK), 1791: *Slovennska Grammatika*. Zilli.

Literatura

- Jernej BASAR, 1734: *Conciones [...], Pridige is bukviz imenvanih exercitia S. ozheta Ignazia, sloshene na usako nedelo zhes lejtju*. Ljubljana.
- Velemir GJURIN, 1986: K začetkom slovenskega slovaropisja. *Slavistična revija* 34/4. 365–392.
- Mihaela KOLETNIK, 1998: Slovenskogoriško narečje v Dajnkovem rojstnem kraju. *Dajnkov zbornik*. Maribor. 257–271.
- Inessa KURJAN, 1998: Tezis Oblaka o jazikovom dualizmu i vopros o pervom pismennom svidetelstve proiznošenja slavjanskogo tvërdogo ĭ kak 1. *Vatroslav Oblak (Obdobja 17)*. Ur. A. Šivic-Dular. Ljubljana. 131–144.
- Pavle MERKU, 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi in Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst.
- Nikolai MIKHAILOV, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*. Trst: Mladika.

- Vatroslav OBLAK, 1890: Doneski k historični slovenski dialektologiji. LMS. 180–236.
- Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Breda POGORELEC, 1974a: Razvoj funkcionalnih zvrsti slovenskega knjižnega jezika. *10. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj* (dodatek). Ljubljana. 1–11.
- – 1974b: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Informativni zbornik SSJLK* (dodatek). Ljubljana. 1–24.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in čas*. Ljubljana. 15–40.

WRITTEN SLOVENE LANGUAGE IN THE PAST AND TODAY – BETWEEN TRADITION AND SPEECH

SUMMARY

In the early period, the written language (later or standard language), which was not yet established and standardized, partly originated from the spoken language: characteristically, it included local colouring, as well as partial abstraction with (un)systematic introduction of supradialectal language elements; this led to the creation of provincial languages (Carniolan, Carinthian, Styrian, Prekmurian). Since the beginning of the standard language in the 16th century, models have been found on new levels: the influence of the previous literary tradition on authors was inevitable, as was the direct foreign-language influence on the syntactic, wordformational, and lexical levels caused by translation. Phonological inconsistency resulted from the mixing of archaic and contemporary dialectal phonological developments, which can be observed in different relationships: a greater influx of contemporary linguistic phenomena, characteristic of certain authors, of administrative-legal manuscript texts, etc. The 17th century Schönleben rule («scribamus more gentis, loquamur more regionis») was a conscious detachment from speech and brought about the formation of literariness on traditional, historical grounds, which acted as a unifying factor in the 19th century language standardization against the Slovene speech variants. Some authors, especially the early 18th century preachers, authors of hymn books, contributors to the *Pisanice* almanac, and Marko Pohlin, subordinated language to actual use by introducing synchronic spoken elements; however, this was not carried out consistently and they introduced some standard language corrections (e.g. the writing of the descriptive *-l* participle in Pohlin, etc.). The discrepancies between these authors and the translators of the Catholic Bible run parallel to a gap between the contemporary and the diachronic-synchronic general principle of writing. Language regionalization reached its peak towards the end of the 18th century, with some marginal authors realizing the necessity of a common uniform language norm for the entire Slovene area regardless of provincial borders.

The multifunctionality of Slovene language use is evident already in the preserved fragments from the pre-standard medieval period. These prove that Slovene was not merely used for religious Christianizing and liturgical purposes, but was also part of administrative practice and artistic expression. The writers' multilingualism made possible genre differentiation in the selection of the language: Latin or German was chosen as the language of the church, science and correspondence, and Slovene was gradually added following the development of revivalist thought and the Slovene educational system. Tendencies towards a universal language in science are present even today, but they cannot be limited only to the language. Ever since the Middle Ages, knowledge of the Slovene language among foreign intellectuals has confirmed its public use on different social levels. Even parallels with a future language situation in a multiethnic and multilingual European community find their historical basis: the nation's individuality and linguistic independence on all levels of

social, cultural, and scientific activity are preserved along with the knowledge of the language/
languages of the wider community.